

**ВЗАЄМОДІЯ ТЕКСТУ І ПАРАТЕКСТУ У ПЕРЕКЛАДІ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗІБРАННЯ ТВОРІВ «СИЛЬМАРИЛІОН»
ДЖ.Р.Р. ТОЛКІНА)**

Юрій ВІТЯК

аспірант,

асистент кафедри теорії і практики перекладу

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

вул. М. Кривоноса, 2, Тернопіль

ORCID: 0009-0003-5402-9589

vitiakyurii@tnpu.edu.ua

Статтю присвячено співдії тексту і паратекстових репрезентацій англійськомовного видання «The Silmarillion» Дж.Р.Р. Толкіна та його українськомовного перекладу. У науковій розвідці побіжно розглянуто питання термінології паратекстового спрямування: розрізнено поняття «перітекст» та «епітекст»; потлумачено терміносполуку «паратекстова форма» і проартикульовано її відмінність із так званими «невидимими формами» у перспективі К. Джексона.

У матеріалах чільне місце відведено темпоральному характеру паратексту, зокрема увагу приділено нашаруванню позатекстових форм, яке прослідковується із перевиданнями охарактеризованої добірки творів.

Перекладознавча студія репрезентує відмінності між «Вступним словом» до видання 1977 року та «Передмовою до другого видання» 1999 року, що створені упорядником Крістофером Толкіном. Засвідчено зв'язок паратекстових матеріалів, що поліграфічно перебувають у препозиції щодо тексту, із тими, що розміщені в постпозиції.

Серед іншого, розглянуто роль епістолярію як інформаційного джерела, що сприяє поглибленню знань про книгу та наміри автора створення книги, які мають компенсаційний характер, а тому націлені на своєрідне заповнення фольклорних прогалин у літературній традиції Англії. Услід за письменником виділено лінгвістичні особливості зібрання творів. Під час аналізу листа Дж. Р.Р. Толкіна до тогочасного редактора видавництва «Коллінз» М. Волдмена 1951 року наголошено на мінливому статусі листа як такого, що може належати до епітексту чи перітексту.

Виняткове місце у статті відведено післятекстовим маніфестаціям паратексту, а саме приміткам щодо вимови приголосних та голосних (які є непересічною формою у виданнях) і показчикам власних назв. Під час аналізу додатків, відтворених у перекладі, виявлено сліди втручання, що додатково не прокоментовано. Такі інтервенції потрактовано як адаптаційно зумовлені. На рівні з тим завважено

відмінності в представленні низки діакритичних знаків, що виступають декоративними та стильовими виразниками, у виданні мови-джерела та цільовій мові. Здійснено короткий аналіз гліфів із лінгво-історичної позиції.

Ключові слова: англо-український переклад, діакритичний знак, епітекст, паранеклад, паратекст, перекладознавство, перітекст, текст.

INTERACTION OF TEXT AND PARATEXT IN TRANSLATION (BASED ON THE COLLECTION OF WORKS «THE SILMARILLION» BY J.R.R. TOLKIEN)

Yurii VITIAK

*PhD Student, Assistant at the Department of Theory and Practice of
Translation Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University*

2 M. Kryvonosa str., Ternopil

ORCID: 0009-0003-5402-9589

vitiakyurii@tnpu.edu.ua

The article examines the interaction between text and paratextual representations in J.R.R. Tolkien's English-language edition of "The Silmarillion" and its Ukrainian translation. The research briefly addresses paratextual terminology: distinguishing between "peritext" and "paratext"; explaining the term "paratextual form" and articulating its difference from the so-called "invisible forms" from K. Jackson's perspective.

The materials place significant emphasis on the temporal nature of paratext, particularly focusing on the layering of extra-textual forms observed through subsequent editions of the characterized collection of works.

The translation study represents differences between the "Foreword" to the 1977 edition and the "Preface to the Second Edition" from 1999, both created by the editor Christopher Tolkien. It documents the connection between paratextual materials that typographically appear in preposition to the text and those placed in postposition.

Among other aspects, the role of epistolary as an information source is examined, contributing to deeper knowledge about the book and the author's intentions in creating it, which have a compensatory nature and thus aim to fill folkloric gaps in England's literary tradition. Following the writer's lead, the linguistic features of the collection are emphasized. The analysis of J.R.R. Tolkien's 1951 letter to then-Collins editor M. Waldman emphasizes the letter's changing status as potentially belonging to either epitext or peritext.

The article places exceptional focus on post-textual manifestations of paratext, specifically notes on consonant and vowel pronunciation (which are extraordinary forms in publications) and indexes of proper names. Analysis of the appendices reproduced in translation reveals traces of interventions that are not additionally commented upon. Such interventions are interpreted as adaptation-driven. Additionally, differences in

the presentation of various diacritical marks, which serve as decorative and stylistic markers, are noted between the source language edition and the target language. A brief analysis of glyphs from linguistic-historical positions is conducted.

Key words: *diacritical mark, English-Ukrainian translation, epitext, paratext, paratranslation, peritext, text, translation studies.*

Постановка проблеми. Паратекст, інакше мовлячи, вербальне чи невербальне оточення тексту, досі розглядається як явище низького чину. Чутливість цього питання увиразнюється у зіставленні різних редакцій твору мовою оригіналу та перекладених версіях, а точніше, у виявленні вилучення певної складової частини книги (передмови, післямови, епіграфів, цитат, приміток, ілюстрацій тощо), що неминуче позначається на читацькій рецепції. Вразливий статус паратекстових форм, що передбачає їхнє стихійне зникнення, як і появу в тому чи іншому виданні, охарактеризовано французьким теоретиком Ж. Женеттом у праці «Seuils» 1987 року [5].

Важливість паратексту в перекладацькій практиці виразно артикулюється із появою групи T&P університету Віго (2005) [6], представники якої приділили особливу увагу всім компонентам твору (не лише літературного, а й аудіовізуального) та його сателітам, під якими розуміємо епітекстові форми (рецензії про твір, афіші та ін.).

Застосування паратекстового аналізу, зорієнтованого на оригінальне та перекладене українською видання Дж.Р.Р. Толкіна «Сильмариліон», визначаємо як необхідне, зважаючи на відсутність такої наукової студії. Книжку, що вийшла друком у 1977 році, уже по смерті автора (ми зумисне уникаємо жанрової характеристики, бо йдеться про різноманітність – зібрання мітів і легенд), серед інших проаналізовано М. Шеллі у студії «The Power of Females and Femininity in «The Silmarillion» [11]. Науковиця розглянула твори з гендерних позицій, а саме зауважила зображення і оцінювання жінки автономно, не через взаємини з чоловіком, та підкреслила фемінні – з перспективи патріархальності – риси, зокрема інтуїцію, співчуття, турботливість як сильні сторони. К.А. Віттенберг у своїй розвідці «The Silmarillion: An Examination of Secondary Belief in Tolkien's Seminal Fantasy Mythos» зосереджується на здатності письменника досягати так званої «другої віри», себто забезпечити високий рівень правдоподібності фентезійного тексту (завдяки синтезуванню християнської теології, скандинавської язичницької мітології та філології), за якої текст значною мірою сприймається як достовірний [14]. У дослідженні «Historical Bias in the Making of The Silmarillion» (1996) А. Люїс поділився візією на книгу як таку, що наближена до «реальних історій» та засвідчує власну політичну систему [9]. Попри наявність наукового зацікавлення виданням «Сильмариліон» Дж.Р.Р. Толкіна, наразі в українському каталозі перекладознавчих праць відсутні аналітичні матеріали, які б висвітлювали текстові та позатекстові кореляції запропонованої книги.

Мета статті полягає в дослідженні перітекстових форм видання оригіналу «The Silmarillion», їхнього відтворення і видозмін в українському виданні, а також у виявленні зв'язків між текстом і паратекстом.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Внутрішній простір видання «Сильмариліону» відзначається насиченістю позатекстових форм, сюди, крім змісту, *нижніх приміток, верхніх (надтекстових) і нижніх (підтекстових) колонліній, колонцифр та ін., належать анотація; вступне слово* (передмова до першого видання); *передмова до другого видання; лист Дж.Р.Р. Толкіна до Мілтона Волдмена від 1951 року і додатки* [2]. В українському перекладі анотація з ідентичним текстом розміщена всередині книги (на звороті титула) та на задній обкладинці [2] (див. рис. 1), тоді як в англійському варіанті, який досліджуємо, вона (себто анотація) розташована на початку видання і не збігається із тією, що винесена на задню обкладинку (див. рис. 2). Своєю чергою додатки до видання є поліструктурними і складаються з *генеалогічних схем персонажів, приміток щодо вимови* (власних назв ельфійськими мовами), *показчика власних назв, приміток щодо складових частини квенійських і синдарських власних назв і мап.*

Рис. 1 (задня обкладинка видання «Сильмариліон»)

Рис. 2 (задня обкладинка «The Silmarillion»)

Окреслюючи паратекст книжки, особливу увагу варто приділити його темпоральному характеру, виокремленому Ж. Женеттом [5, с. 12], оскільки низка позатекстових репрезентацій з'являється чи зникає із кожним наступним виданням чи то мовою оригіналу, що ми розглядаємо як явище «*двобічного руху*», оскільки перітекст часто оприсутнюється доволі стихійно. Утім у «The Silmarillion» 2013 року [13] та в перекладі 2014 року «Сильмариліон» [2] зафіксовано лише потовщення паратекстової тканини, а не втрати перітексту. Йдеться про «Вступне слово» (1977 року) та «Передмову до другого видання» (1999 року), створені Крістофером Толкіном. Обидві форми, по суті, є передмовами (слід наголосити, що слово «*форма*» вжито на позначення «*перітекстової жанрової репрезентації*» і виступає адаптацією терміносполуки «*невидимі форми*», яку запропонував англійський письменник К. Джексон). У візії дослідника всі паратексти можна

охарактеризувати епітетом «невидимий», позаяк вони часто випадають із читацького фокусу [8, xiv]. Утім, як видається, використання такого означення лише підживлює міркування про периферійний статус паратексту, тоді як сам термін «форма» не лише виступає синонімом до слова «жанр», а й може вказувати на будь-який вербальний та невербальний вияв, який необов'язково підпадає під визначення жанру в конвенційному розумінні.

Вступне слово, інакше кажучи перша передмова, постає як текстознавче джерело, що інформує про корпус текстів, покладених в основу книги: «... *це легенди, які дійшли до нас із далекого минулого, коли Моргот – перший Темний Володар – мешкав у Середзем'ї, а Високі ельфи розпочали війну проти нього, щоби повернути собі Сильмарили*» [2, с. 8]. І якщо схожий тезисний виклад іноді становить частину анотації, то решта відомостей дають змогу краще збагнути інші паратексти, як-от назву: «*Книга, хоч і названа для годиться «Сильмариліоном», складається з «Квенти Сильмариліон», тобто власне «Сильмариліона», а й із ще чотирьох коротких творів...*» [2, с. 10].

Серед творів, які вибиваються із тематичного спектра, – «Айнуліндале», «Валаквента», «Акаллабѐт», «Про Персні Влади». К. Толкін аргументує, що така компіляція зумовлена прагненнями його батька і має прагматичну мету, яка передбачає досягнення цілісності світу, створеного письменником [2, с. 11]. Редактор, а точніше редактор-укладач, розповідає про методику роботи над текстами, які писалися впродовж півстоліття: «... *я відбирав і впорядковував матеріали так, аби вийшла якомога зрозуміліша і внутрішньо послідовна оповідь. Найбільші труднощі спіткали мене під час опрацювання кінцевих розділів цього твору (від історії про смерть Туріна Турамбара), бо вони багато років залишалися незмінними й подекуди відверто дисонували з більш розвиненими концепціями інших частин книги*» [2, с. 9]. Труднощі роботи над великою наративною структурою К. Толкін пояснює низкою змін у деталях (чи трансформаціями, що спрямовані на більші пласти твору), яких текст зазнавав упродовж років, через що впорядкування багаторівневості «Сильмариліона» видавалося неможливим. До того ж текст виражає «*змінну швидкість оповіді та різні ступені деталізації, притаманні різним частинам тексту, контраст (це лише один приклад) між чіткими згадками про місце дії та мотивацію героїв у легенді про Туріна Турамбара та високим за стилем, позбавленим емоцій описом кінця Першої Епохи, коли було зруйновано Тангородрім і переможено Маргота*» [2, с. 10].

Аксіологічне значення вступного слова криється в його джерельній природі, що подає відомості про створення книжки та її адаптацію, а також зосереджується на зумовленості генерації низки перітекстів, зокрема додатків, пов'язаних із зорієнтованістю на читача: «*У книзі натрапляємо на безліч власних назв, тому я підготував їх повний покажчик*» [2, с. 11]. Пояснення існування одного перітексту через інший доводить наявність особливого типу зв'язку, у вираженні у формулах співдії:

– «перітекст 1 – паратекст 2» (скажімо, передмова – додатки);

- «перітекст 1 – текст»;
- «текст – перітекст» (наприклад, примітки);
- «перітекст 1 – текст – перітекст 2».

Наведені схеми взаємодії обстоюють різні рівні осмислення вербального матеріалу, представленого у виданні. Підставою для класифікації цих парадигм став принцип визначення спрямованості інтенції компонентів видання, які утворюють між собою мережу семантичних зв'язків.

Якщо вступне слово націлене на текст і додатки, то передмова до другого видання зосереджена на іншій перітекстовій формі – листі Дж.Р.Р. Толкіна до його друга (і на часі написання, 1951 р.) – чинного редактора видавництва «Коллінз» Мілтона Волдмена з метою прояснити, а заразом і відстояти бачення щодо видання «Сильмариліону». Зазначена передмова висвітлює проблему помилок в епістолярному матеріалі, вказуючи на причетність до цього друкарки, яка: «..., безперечно, пропустила деякі слова з рукопису, а крім того, ймовірно, неправильно прочитала наведені вище» [2, с. 13]. Слушно наголосити, що писаний лист, який відображає взаємодію автора і редактора, загубився, однак збереглася його машинописна версія від М. Волдмена, надіслана письменнику. Заразом К. Толкін розкриває і відмінність видання та перевидання, у якому (себто другому) відбулися зміни: «Я усунув кілька помилок у тексті й покажчику, яким донині вдавалося, так би мовити, уникати корекції в інших твердообкладинкових (і тільки) виданнях “Сильмариліона”. Найсуттєвіші з-поміж них стосувалися порядкової нумерація декотрих правителів Нуменору...» [2, с. 13].

Розшифрований лист, розміщений між вступним словом (foreword) і передмовою до другого видання (preface to the second edition) [13; 2], настановлює на рецепцію цієї перітекстової форми як третьої передмови. Зміна статусу епістолярного матеріалу з епітексту (паратексту, що перебуває за межами видання) на перітекст (тобто паратекст, який поміщений у видання) має тяглу традицію. Лист-передмову спостерігаємо у сатиричному творі доби Відродження «Похвала глупоті» Е. Роттердамського (у якому автор звіряється щодо мотивів написання «Moriae Encomium, sive Stultitiae Laus» письменнику Т. Морру) [1]. Виразне насичення книжки паратекстом засвідчує високий поріг входження в площину тексту, немінуче завваження його як підготовчого складника до частини сприйняття фіктивного тексту з авторської перспективи, чи такої, що наближена до неї.

Додамо, що перітекстове поле англomовного видання «The SILMARILLION», що містить матеріали про основний текст і розташоване в препозиції стосовно нього, впорядковане за допомогою верхніх бічних римських колонцифр (завершується із листом на сторінці XXXI). Відновлення пагінації фіксовано із початком основного тексту, що належить до розділу «AINULINDALĒ» (цю назву винесено на окрему сторінку, наступна ж сторінка взагалі не заповнена жодними вербальними чи невербальними компонентами, що візуально увиразнює відмежованість тексту від паратексту). Колонцифри, метафорично мовлячи, є імпліцитними в цьому разі, їхнє оприсутнення графічно не виявлено ні на перших двох сторінках

(означених вище), ні на третій, де наведене назва розділу «AINULINDALĒ» (повторно), і підрозділу, чи то історії «The Music of the Ainur», а також поданий основний текст [13]. Вилучення колонцифр на цих сторінках, на наше переконання, зумовлене принциповою відмовою поєднувати їх (себто цифри) із назвою розділу – вагомою складовою частиною в презентаційному сенсі. Нумерація, уже арабська, з'являється на другій сторінці тексту і позначена цифрою 4 [13], що, зрозуміло, не відповідає фактичному номеру сторінки в книжковому блоці.

В українському варіанті зазначення пагінації набуває експліцитного характеру із «Вступним словом», де наявна нижня середня колонцифра «8» [2, с. 8]. За спостереженнями А. Піолат, Ж.-І. Руссе і Т. Олів'є: *«Інформація, розташована вгорі або внизу сторінки, повинна краще запам'ятовуватися, ніж речення у середині тексту, оскільки ці позиції більш помітні»* [10, с. 570]. Подане твердження свідчить на користь вказівки сторінок, але не вичерпує окреслення природи цього явища в межах зв'язку текстових і позатекстових чинників.

Поліграфічне рішення в оригінальному виданні підкреслює особливу роль паратекстових форм, які передують тексту, однаке перітекст, що розташований у постпозиції, має арабську пагінацію, як і основний текст [13], таким чином начебто наголошується особлива роль додатків, які становлять нерозривну єдність із текстом.

Іншим аспектом для аналізу є семантичне навантаження листа Дж.Р. Толкіна до М. Волдмена, що суттєво розширює розуміння авторських намірів для створення тексту: *«...егоїст і митець в одній особі прагне розповісти, з чого те все постало, який той світ і що (на його погляд) він означає або що автор намагається зобразити»* [2, с. 14]. Такі матеріали наділені текстознавчою цінністю, адже часто авторські інтенції є нічим іншим, як результатом рефлексій дослідників, тоді як епістолярна спадщина сприяє виокремленню чітких формулювань.

Дж.Р. Толкін звертає увагу на тяглість розробки концепції: *«... я не пригадую такого дня, коли б не вибудовував цього світу»* [2, с. 14]. Прагнення автора, як можна судити, є глибоким, навіть місійним, що породжено відчуттям задоволення потреби компенсувати фольклорні лакуни, вписавши в літературну площину твір, точніше мовлячи, добірку творів, об'єднаних фіктивним виміром. Письменник критично оцінює сказання, що становлять культурне надбання саме Англії, а не цілої Британії (яку традиційно пов'язують з Артурівським циклом), відводячи їм другорядну роль супроти грецької та кельтської мітології, скандинавських та фінських легенд: *«...мене віддавна гнітила бідність моєї улюбленої країни: вона не має власних сказань (виращених на її мові та ґрунті), чи принаймні вони не тієї якості, яку я шукав і знайшов (як складову частину) у чужоземних легендах»* [2, с. 15].

У листі автор пунктирно розкриває лінгвістичну специфіку добірки творів, сформовану на основі його філологічних вподобань, обізнаності та навичок: *«В уста істот, котрих я англійською хибно назвав ельфами, вкладено дві споріднені майже довершені мови, кожна з яких має свою історію та науково виведені, зі спільного походження, форми, які репрезентують два різні боки моїх*

лінгвістичних смаків. Оці мови і породили практично всі власні назви, які є в моїх легендах. Це, гадаю, надає номенклатурі певної знаковості (зв'язності, узгодженості лінгвістичного стилю й ілюзорної історичності)...» [2, с. 15].

Висвітлення мовної природи творів у цій перітекстовій ділянці пов'язує її із додатками. Це вкотре декларує взаємодію паратексту не лише з текстом, а й іншим паратекстом, зокрема, примітками щодо вимови (що характеризують ортоепічні норми ельфійської мови, а саме вимову онімів). Преамбула в цих післятекстових уточненнях оригіналу та перекладу дещо відрізняється, порівняймо: «*The following note is intended simply to clarify a few main features in the pronunciation of names in the Elvish languages, and is by no means exhaustive...*» [13, с. 373], що перекладається таким чином: «Ця примітка винятково призначена для уточнення кількох основних особливостей вимови імен в ельфійських мовах і в жодному разі не є вичерпною» (прим. пер. – наш). У перекладі видавництва «Астролябія» зафіксовані певні мовчазні інтервенції, а саме вилучено аспект про остаточність цієї перітекстової форми, а також додано пояснення з огляду на цільову аудиторію: «Наведені тут зауваги мають на меті пояснити основні особливості вимови власних назв ельфійськими мовами (а відтак і принципи їхньої трансляції українською)» [2, с. 473].

Застосовану маніпуляцію складно піддавати судженню, вона радше є неоднозначною через відсутність коментаря про те, що примітки зазнали редакції в процесі здійснення перекладацького акту. І хоча перітекстовий матеріал переважно відтворено українською точно та збережено його у структурі видання в постпозиції (як в англійськомовній версії), що сприяє розумінню текстових компонентів читачами цільової мови, своєрідне «мовчазне втручання» у паратекст із метою трансформації посилю підштовхує реципієнта до ототожнення авторства приміток із перекладачем чи редактором перекладу. Хай там як, йдеться про певне співавторство, яке імпліцитно утверджується в наведений спосіб, і виявляється лише під час аналізу перітекстів, що перебувають у препозиції.

Розгляд зазначеної зміни в перекладі увиразнює твердження про те, що перітекст є явищем алеаторним, себто таким, що передбачає ймовірність чи ризик настання певної події, за якої він піддаватиметься нашаруванню посилів чи мотивів, таким чином ставатиме інтелектуальним продуктом співдії. При тому авторитетний статус автора паратексту розуміється як архівразливий, адже наповнення позатекстових складників не вважається чимось однозначно стійким.

На наше переконання, схожі інтервенції, навіть якщо вони зумовлені прагматичним наміром зробити перітекст більш зрозумілим для читача, мають обов'язково супроводжуватися інформацією про зміни.

Втручання в перітекстові матеріали, що об'єднані в конгломерацію, названу додатками, має низку свідчень. Значною мірою така тенденція обґрунтовується адаптаційною стратегією, що яскраво проілюстровано на прикладі пояснення вимови приголосного G: «*always has the sound of English g in get; thus Region, Eregion are not pronounced like English region, and the first syllable of Ginglith is as*

in English begin, not as in gin» [13, с. 373]. В українськомовному перекладі спостерігаємо характеристику елементів двох графічних систем, репрезентантами яких виступають «g» та «t»: «в усіх випадках читається як g (t – в українській мові) в англійських *get* чи *begin*, тому *Eregion*, *Ginglith* слід передавати як *Eregion*, *Гінглім*» [2, с. 473]. У разі зіставлення виявляємо прийом додавання «t – в українській мові» [2, с. 473] та вилучення синтаксичної частини, пов'язаної з правилами вимови у слові: «*and the first syllable of Ginglith is as in English begin, not as in gin*» [13, с. 373], себто «і перший склад у слові *Ginglith* вимовляється за аналогією до *English*, а не як у слові *gin*» (прим. пер. – наш). Непередані складові частини речення вимагають володіння засадничими знаннями про транскрипцію в мові оригіналу, тож, можна припустити, що цей аргумент підштовхнув поліграфічних агентів (перекладача/редактора) до ухвалення рішення про часткове відтворення компонента перітексту.

Пояснення вимови стосується не лише окремих одиничних звуків, а й звукосполучень (ch, dh, ai, au, ei, ie та ін.), що не залишилося без низки трансформацій в українському перекладі. Так, додавання з метою розширення експлікаційного поля простежуємо на прикладі вимови дифтонга «EI», порівняймо: «... as in *Teiglin* has the sound of English *grey*» [13, с. 374] і «... читається як в англійському слові *grey*: тому *Teiglin* – *Тейглін*» [2, с. 474]. У перекладі застосовано зміну розташування мовних одиниць і прослідковуємо певні доповнення – долучено такі компоненти: *читається і слові*. В українськомовній версії пояснення зазначених фонетичних особливостей ельфійської мови набуває причинно-наслідкових характеристик, що виражено за допомогою сполучника *тому*. Для більш зрозумілого пояснення в перекладі трансплантується онім *Teiglin* і подається відповідник цільової мови *Тейглін* [2, с. 474].

У ході аналізу перекладу фіксуємо втрату певних графічних особливостей, а саме діакритичних знаків, які загалом можуть позначати різного типу відмінності у звуках, порівняно з базовим символом [3, с. 106]. Акут, інакше кажучи гострий наголос, нівелюється у відтворенні, що прослідковуємо на прикладі «*Ú*». Діакритик у перекладі вилучається із ділянки трактування: «в іменах на кшталт *Húrin*, *Túrin*, *Túna* читається як англійське звукосполучення *oo* (тобто як українське *y*): тому *Turín*, а не *Тьюрін*» [2, с. 474]. Ми звертаємо увагу на відсутність спеціальної позначки в літері *y* (в онімі *Turín*), що мала би слугувати еквівалентом, спроможним забезпечити ідентичний ефект у перекладі, однак акут не передано ні в перітекстовій формі, ані у самому тексті: «*Гадор мав синів Гальдора та Гундора; у Гальдора були сини Гурін і Гуор; а в Гуріна – син Турін...*» [2, с. 235]. У разі зіставлення цього уривка з оригіналом стає зрозуміло, що гострий наголос підсилює відмінність написання слів, екзотизує графему і для читача видання мови-джерела: «*The sons of Hador were Galdor and Gundor; and the sons was new upon of Galdor were Húrin and Huor; and the son of Húrin was Túrin...*» [2, с. 172].

Окрім акута, в українськомовному варіанті не передається дієрезис (чи то трема), що вказує на утворення двох окремих складів, а не одного, що насамперед

відображено в перітекстальному полі: «такі комбінації мають позначення *ĕa* та *ĕo* (чи на початку слів: *Eä*, *Eö* – як в *Eärendil*, *Eönwë* – *Еаренділ*, *Еонве*)» [13, с. 474]. Варто наголосити, що наведений тип розрізнення має виняткову ваготу для англійської мови, чий фонетиці притаманні дифтонги чи трифтонги, тому після ознайомлення з поясненням читач оригіналу зважає, що *ĕa* не вимовляється як подовжений звук /'i:/ за аналогією до слова *eagle* /'i:gl/ [7, с. 460]. Звукосполучення із тремою «*ĕo*» не має відображення у сучасній англійській, тоді як «*ĕo*» (себто *e* з макроном) наявне в давньоанглійській, яскравим свідченням чого виступає епічна поема «Беовульф». Нижче наводимо окремі лексичні одиниці англосаксонської, а також інтралінгвальний (сучасна англійська) та інтерлінгвальний (українська) переклади:

- *lĕof* [15, с. 3] → *beloved, dear; friendly, pleasant* [12, с. 106] → коханий, дорогий; дружній, приємний;
- *fĕower* [15, с. 3] → *four* [12, с. 57] → чотири.

Використання діакритичних знаків в оригіналі виконує не лише фонетичну, а й декоративну роль, відбувається архаїзація тексту. В українському варіанті твору ця орнаментальність сповна редукується, хоча вона не є безпрецедентною, з огляду на дієрезис, втілений у графемі «*ї*».

Подвійний підхід до збереження діакритичних знаків у процесі перекладу проявляється на прикладі відтворення циркумфлекса, про який згадується в «Примітках щодо вимови». Його роль насамперед убачається в подовженні голосного в односкладових онімах сандарської мови.

Циркумфлекс у власній назві «Барад-дър» [2, с. 31], яка міститься у текстовій тканині, є особливо незвичним гліфом, що представляє літеру «*у*» і не має історичних передумов в українській. Така вибіркова репрезентація діакритиків, на наше переконання, є не досить вмотивованою і лише почасти відтворює графічний характер тексту.

Висновки й перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Компаративний аналіз англійської та української версій видання «Сильмариліон» дозволив виявити складну систему співдії тексту і паратексту, що забезпечує багаторівневе осмислення творів. Виявлено трансформацію паратекстів, спричинену адаптивними поясненнями для української цільової аудиторії, а саме: непослідовне перенесення діакритичних знаків (циркумфлекс), модифікацію приміток щодо вимови, зміни у структурі та оформленні книжок. Зауважено «мовчазні втручання» у паратекст у ході перекладу без відповідного маркування змін, що впливає на сприйняття їхнього авторства. Вагомим аспектом майбутніх студій видається вивчення змін семантичного навантаження візуальної мови обкладинок через композиційний аналіз образів, кольорових рішень і вербальних компонентів, які відтворюють різні настрої видань. Поза тим вбачаємо доцільність у розробці методологічних рекомендацій стосовно перекладу та адаптації вербальних та невербальних складників перітексту фентезійних творів, а також паратекстових стратегій, якими оперують видавництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Роттердамський Е. Похвала Глупоті. Домашні Бесіди / перекл. з латини В. Литвинова, Й. Кобова. Київ : Основи, 1993.
2. Толкін Дж. Р.Р. Сильмариліон / за ред. К. Толкіна ; пер. К. Онішук. 2-ге, опрацьоване вид. Львів : Видавництво «Астролябія», 2014. 576 с.
3. Ball M. J., Müller N., Klopfenstein M., Rutter B. My client is using non-English sounds! A tutorial in advanced phonetic transcription. Part II: Vowels and diacritics. *Contemporary Issues in Communication Science and Disorders*, 37, 103–110, 2010.
4. Cambridge Dictionary. Once in a Blue Moon: English Meaning. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/once-in-a-blue-moon?q=ONCE+IN+A+BLUE+MOON> (дата звернення: 20.11.2024).
5. Genette G. Seuils. Париж : Seuil, Coll. Poétique, 1987.
6. Grupo de Investigación Traducción & Paratraducción. *Grupo de Investigación Traducción & Paratraducción*. URL: <https://paratraduccion.com/doctorado/grupo-de-investigacion-tp/> (дата звернення: 28.01.2025).
7. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary. 8th ed. / J. Turnbull, (Ed.-in-Chief), D. Lea, (Ed.), M. Ashby, P. Phillips, B. Francis, S. Webb, & V. Bull (Eds.). Oxford University Press, 2010.
8. Jackson K. Invisible Forms: A Guide to Literary Curiosities. New York : St. Martin's Press, 1999.
9. Lewis A. Historical Bias in the Making of *The Silmarillion*. *Mythlore: A Journal of J.R.R. Tolkien, C.S. Lewis, Charles Williams, and Mythopoeic Literature*, 21(2), Article 25, 1996. URL: <https://dc.swosu.edu/mythlore/vol21/iss2/25> (дата звернення: 8.10.2024).
10. Piolat A., Roussey J.-Y., Thunin O. Effects of screen presentation on text reading and revising. *Int. J. Human-Computer Studies*, 47, 565–589, 1997.
11. Shelly M. The Power of Females and Femininity in *The Silmarillion*. *Line by Line: A Journal of Beginning Student Writing*, 8(1), Article 5, 2022. URL: <https://ecommons.udayton.edu/lll/vol8/iss1/5> (Дата звернення: 19.11.2024).
12. Sweet H. The Student's Dictionary of Anglo-Saxon. London : The Macmillan Company, 1897.
13. Tolkien J.R.R., Carpenter H., Tolkien C. (Eds.). The Letters of J.R.R. Tolkien. London : George Allen and Unwin, 1981.
14. Wittenberg K.A. The Silmarillion: An Examination of Secondary Belief in Tolkien's Seminal Fantasy Mythos. *WWU Honors Program Senior Projects*, 340, 2019. URL: https://cedar.wwu.edu/wwu_honors/340 (дата звернення: 12.11.2024).
15. Wyatt A.J. (ed.). Beowulf: Edited with textual foot-notes, index of proper names, and alphabetical glossary. Cambridge University Press, 1894.

REFERENCES

1. Rotterdamskyi, E. (1993). Pokhvala Hlupoti. Domashni Besidy (V. Lytvynova & Y. Kobova, Trans.). Osnovy.

2. Tolkien, J.R.R. (2014). *Sylmarylion* (K. Onishchuk, Trans.; K. Tolkien, Ed.; 2nd ed.). Astroliabiiia.
3. Ball, M.J., Müller, N., Klopfenstein, M., & Rutter, B. (2010). My client is using non-English sounds! A tutorial in advanced phonetic transcription. Part II: Vowels and diacritics. *Contemporary Issues in Communication Science and Disorders*, 37, 103–110.
4. Cambridge Dictionary. (n.d.). Once in a Blue Moon: English Meaning. Retrieved November 20, 2024, from: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/once-in-a-blue-moon?q=ONCE+IN+A+BLUE+MOON>.
5. Genette, G. (1987). *Seuils*. Seuil.
6. Grupo de Investigación Traducción & Paratraducción. (n.d.). Grupo de Investigación Traducción & Paratraducción. Retrieved January 28, 2025, from: <https://paratraduccion.com/doctorado/grupo-de-investigacion-tp/>.
7. Hornby, A.S. (2010). *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. 8th ed. / J. Turnbull (Ed.-in-Chief), D. Lea (Ed.) M. Ashby, P. Phillips, B. Francis, S. Webb, & V. Bull (Eds.). Oxford University Press.
8. Jackson, K. (1999). *Invisible Forms: A Guide to Literary Curiosities*. St. Martin's Press.
9. Lewis, A. (1996). Historical Bias in the Making of The Silmarillion. *Mythlore: A Journal of J.R.R. Tolkien, C.S. Lewis, Charles Williams, and Mythopoeic Literature*, 21(2), Article 25. Retrieved October 8, 2024, from: <https://dc.swosu.edu/mythlore/vol21/iss2/25>.
10. Piolat, A., Roussey, J.-Y., & Thunin, O. (1997). Effects of screen presentation on text reading and revising. *International Journal of Human-Computer Studies*, 47, 565–589.
11. Shelly, M. (2022). The Power of Females and Femininity in The Silmarillion. *Line by Line: A Journal of Beginning Student Writing*, 8(1), Article 5. Retrieved November 19, 2024, from: <https://ecommons.udayton.edu/lxl/vol8/iss1/5>.
12. Sweet, H. (1897). *The Student's Dictionary of Anglo-Saxon*. The Macmillan Company.
13. Tolkien, J.R.R., Carpenter, H., & Tolkien, C. (Eds.). (1981). *The Letters of J.R.R. Tolkien*. George Allen and Unwin.
14. Wittenberg, K.A. (2019). The Silmarillion: An Examination of Secondary Belief in Tolkien's Seminal Fantasy Mythos. *WWU Honors Program Senior Projects*, 340. Retrieved November 12, 2024, from: https://cedar.wwu.edu/wwu_honors/340.
15. Wyatt, A.J. (Ed.). (1894). *Beowulf: Edited with textual foot-notes, index of proper names, and alphabetical glossary*. Cambridge University Press.